

4-SINF O‘QISH SAVODXONLIGI DARSLIGIDA O‘QUVCHILARNING MATN ASOSIDA DALILLANGAN FIKR BILDIRISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Turg‘unboyeva Yulduzxon Sayfiddin qizi

NamDPI magistranti

Raximova Mexribon Abduxolisovna

Namangan davlat pedagogika instituti

dotsenti, ilmiy maslahatchi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23314945>

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich ta‘limning yangi avlod darsliklari tarkibida o‘quvchilarning o‘qish savodxonligini rivojlantirishga qaratilgan topshiriqlarni takomillashtirish masalasi tadqiq etiladi. 4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning matnini o‘qish, tushunish va savollarga javob berish faoliyati bilan cheklanib qolmasdan, o‘z fikrini matndan olingan dalillar asosida izohlash va xulosa chiqarish ko‘nikmasini shakllantirish muammosi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar. Yangi avlod darsligi, boshlang‘ich ta‘lim, 4-sinf, o‘qish savodxonligi, matn, o‘qib tushunish, dalil, izoh, xulosa, tanqidiy fikrlash, kompetensiya, metodik model, DIX modeli.

Bugungi kunda ta‘lim tizimining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda nafaqat bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish, balki ularning mustaqil, mantiqiy va asoslangan fikrlash qobiliyatini rivojlantirishdan iborat. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev ta‘lim tarbiya tizimining muhim vazifalarini belgilab berar ekan, “Yoshlarni zamonaviy bilim va tajribalar, milliy va umumbashariy qadriyatlar asosida mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, ezgu fazilatlar egasi bo‘lgan insonlar etib voyaga yetkazamiz”, deb ta‘kidlagan. Mazkur fikr boshlang‘ich ta‘lim jarayonida, xususan, o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning matnini anglash, matndan zarur ma‘lumotlarni ajratib olish, o‘z fikrini dalillar asosida ifodalash hamda hulosa chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalasining dolzarbligini ko‘rstadi. Bugungi kunda boshlang‘ich ta‘lim oldida turgan muhim vazifalardan biri o‘quvchini faqat savodli o‘qishga emas, balki o‘qigan matni asosida mustaqil fikrlashga, xulosa chiqarishga va o‘z fikrini asoslashga o‘rgatishdan iborat. Chunki zamonaviy ta‘lim jarayonida o‘quvchining bilimini qay darajada yod olgani bilan bir qatorda, mazkur bilimdan yangi vaziyatlarda foydalana olishi, axborotni tahlil qilishi va o‘z qarashlarini dalillar asosida ifodalashi ham muhim natija sifatida qaralmoqda.

O‘qish savodxonligi tushunchasi ham mazmunan kengayib bormoqda. An‘anaviy ta‘limda o‘quvchining matnini ravon o‘qishi, savollarga javob berishi va mazmunini qayta hikoya qilishi asosiy natijalardan biri sifatida qaralgan bo‘lsa, zamonaviy kompetensiyaviy yondashuv o‘quvchidan bundan yuqoriroq darajadagi faoliyatni talab etadi. Bunda o‘quvchi matndan axborotni topishi, yashirin mazmunni anglay olishi, turli ma‘lumotlarni bir-biri bilan bog‘lashi, muallifning maqsadini tushunishi, o‘z munosabatini bildirishi va eng muhimi, o‘z fikrini matn dalillari orqali asoslay olishi kerak.

Xalqaro baholash dasturlarida ham o‘qish savodxonligining mazkur jihatlariga katta e‘tibor qaratiladi. PIRLS doirasida o‘quvchining matnda aniq berilgan ma‘lumotni topishi, sodda xulosalar chiqarishi, g‘oya va ma‘lumotlarni izohlashi hamda integratsiyalashi, matn

mazmuni va uning elementlarini baholashi kabi kognitiv jarayonlar ajratiladi. PISA o‘qish savodxonligi konsepsiyasida esa o‘quvchining matnni tushunishi bilan bir qatorda, uni baholashi va matn yuzasidan refleksiya qilishi ham muhim hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan boshlang‘ich sinf o‘quvchisining “fikrim shunday” tarzidagi javobi yetarli bo‘lmay, “fikrim shunday, chunki matnning mana shu qismida bunga dalil bor” shaklidagi javobga bosqichma-bosqich olib kelish metodik jihatdan dolzarb masalalardan biridir. 4-sinf aynan mazkur ko‘nikmani shakllantirish uchun muhim bosqich hisoblanadi. Chunki ushbu davrda o‘quvchi boshlang‘ich ta‘limning yakuniy bosqichiga yaqinlashadi va keyingi ta‘lim jarayonida mustaqil matn bilan ishlash, axborotni saralash, o‘z fikrini yozma va og‘zaki shaklda ifodalash kabi faoliyatlarga tayyor yangi ta‘lim bosqichlaridagi mustaqil o‘quv faoliyati uchun ham muhim metodik zamin yaratadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchisida dalillangan fikr bildirish ko‘nikmasini shakllantirish bir martalik topshiriq orqali amalga oshmaydi. Bu ko‘nikma izchil va bosqichma-bosqich shakllantirilishi kerak. O‘quvchidan birdaniga “Fikringni asosla” deb talab qilish ko‘pincha yetarli natija bermaydi. Chunki o‘quvchi avval dalil nima ekanini, uni matndan qanday topishni, dalilning o‘z fikri bilan qanday bog‘lanishini tushunib olishi kerak. O‘qituvchi savollar bersa, o‘quvchi dalil topa olmasa muammo matnni tushunishda bo‘lishi mumkin. Agar dalil topsa-yu, izohlay olmasa tahliliy bog‘lanish hosil qilishda qiyinchilik mavjud. Agar dalil va izoh mavjud bo‘lsa-yu, umumiyl xulosa chiqara olmasa umumlishtirish ko‘nikmasini rivojlantirish zarur. Dalil-izoh-xulosa modeli o‘quvchining faqat natijasini emas, qaysi kognitiv bosqichda qiyinchilikka duch kelayotganini aniqlash imkonini ham beradi. O‘qish darslarida o‘quvchiga matn beriladi va uning mazmunini anglashga qaratilgan savol-topshiriqlar beriladi. Bunday topshiriqlar o‘quvchining matnni tushunishini aniqlash uchun zarur. Biroq bitta muhim metodik savol yuzaga keladi: o‘quvchi bergan javobini matnning qaysi qismi bilan asoslay oladi? Masalan, “Asar qahramonining qanday inson ekanligini ayting” topshirig‘iga o‘quvchi “U mehribon inson” deb javob berishi mumkin. Ammo mazkur javobning qanday shakllanganini aniqlash “Qahramonning mehribonligini nimadan bildingiz?”, “Matndan bunga misol topa olasizmi?”, “Siz topgan voqea qahramonning qaysi sifatini ko‘rsatmoqda?” kabi qo‘shimcha savollar zarur. Shu sababli maqolada asosiy muammo quyidagicha belgilanadi: 4-sinf o‘quvchilarini matn asosida fikr bildirish va o‘z fikrini aniq dalillar bilan asoslashga o‘rgatish mexanizmini metodik jihatdan tizimlashtirish. Bu yerda darslikni “xato” deb baholash emas, balki uning mavjud didaktik imkoniyatlarini yanada yuqori kompetensiyaviy darajada qo‘llash masalasi ilgari suriladi. Yangi avlod darsligi muammosi nimada? Yangi avlod darsligini baholashda faqat undagi matnlarning mazmuni yoki savollarning soniga e‘tibor qaratish yetarli emas. Darslikning metodik qiymati o‘quvchini qanday fikrlash faoliyatiga olib borishi bilan ham belgilanadi. O‘qish savodxonligi darsida quyidagi bosqichlarni ajratish mumkin: matnni o‘qish → mazmunni tushunish → savolga javob berish → javobni matn bilan asoslash → mustaqil xulosa chiqarish. Amaliyotda dastlabki uch bosqich nisbatan oson tashkil qilinadi. Biroq to‘rtinchi va beshinchi bosqichlarni tizimli ravishda tashkil etish o‘quvchidan yuqoriroq darajadagi fikrlash faoliyatini talab qiladi. Shu sababli yangi avlod darsligidan foydalanish jarayonida o‘qituvchi mavjud savolni shunchaki berib qo‘yish bilan cheklanmasdan, uni qo‘shimcha dalillash savollari bilan boyitishi mumkin. Masalan, 4-sinf o‘qish savodxonligi darsligidagi “Sirli sandiq” asarida Zahiriddin Muhammad

Bobur va uning onasi Qutlug‘ Nigorxonim o‘rtasidagi suhbat tasvirlangan. Ona o‘g‘liga uchta shahar haqida jumboq beradi. Bobur esa berilgan belgilar asosida shaharlarni topadi: Samarqand, Toshkent, Andijon. Matn o‘quvchini shunchaki voqeani eslab qolishga emas, balki matndagi ma‘lumotlarni bir biri bilan bog‘lash, qahramon nutqidan xulosa chiqarish, o‘z fikrini matndagi dalillar bilan asoslash imkonini beradi. Masalan, Asar qahramonlari haqida nima deya olasiz? degan savol berilgan. Bu savol yaxshi, ammo o‘quvchi: “Bobur aqilli va topqir bola” deb qisqa javob berip qo‘yishi mumkin. Lekin dalillangan fikr uchun savolni quyidagicha berish mumkin: “Boburni topqir deb hisoblash mumkinmi? Fikringizni matndan kamida ikkita dalil bilan asoslang.” Shunda o‘quvchi:

1-dalil: U onasi aytgan jumboqdagi belgilarni eslab, shaharlarni topdi

2-dalil: U uchinchi shahar Andijon ekanini tug‘ilgan joyi bilan bog‘lab aniqladi,

Xulosa: Demak, Boburning topqirligi matndagi voqealar orqali namoyon bo‘ladi. Mana shu “fikir-dalil- xulosa” modeli o‘quvchini aqlini biroz bo‘lsada shakllantirishga xizmat qiladi. Dalil orqali o‘quvchi o‘z fikrini tasdiqlaydigan ma‘lumotni matndan topadi. Dalil qahramon harakati, voqea, dialog, muallif tavsifi, fakt, sabab yoki muayyan jumla bo‘lishi mumkin. Xulosa orqali esa dalil va izoh asosida umumiy fikrga keladi. Bu jarayon o‘quvchining fikrlash jarayonini bosqichma bosqich ko‘rinadigan holga keltiradi. O‘quvchining “Men shunday deb o‘ylayman” shaklidagi subyektiv javobidan “Men shunday deb o‘ylayman, chunki matnda bunga dalil bor” shaklidagi asoslangan javobga o‘tishi metodik jihatdan rivojlanadi. Bu modelni 4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida, mustaqil ishlarda, guruhli ishlarda, matn tahlilida, nazorat topshiriqlarida, o‘quvchilarning yozma ishlarda va darsdan tashqari kitobxonlik mashg‘ulotlarida qo‘llash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, yangi avlod darsliklari boshlang‘ich ta‘lim mazmunini kompetensiyaviy asosda tashkil etish uchun katta imkoniyatlarga ega. Biroq darslikning mavjud imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish o‘qituvchining metodik yondashuviga ham bevosita bog‘liq. 4-sinf “O‘qish savodxonligi” darslarida o‘quvchining matnni o‘qishi va savollarga javob berishi muhim bo‘lsa-da, zamonaviy o‘qish savodxonligi nuqtayi nazaridan bu yetarli emas. O‘quvchi o‘z fikrining asosini ko‘rsata olishi, matndan dalil topishi, ushbu dalilni izohlashi va undan xulosa chiqara olishi zarur. Mazkur muammoning yechimi sifatida “Dalil-Izoh-Xulosa” modeli taklif qilindi. Ushbu model orqali o‘quvchi oddiy javob berishdan asoslangan fikr bildirishga bosqichma-bosqich olib boriladi. Tadqiqotning muhim jihati shundaki, yangi avlod darsligini to‘liq almashtirish emas, balki undagi mavjud matn va topshiriqlarning kompetensiyaviy imkoniyatlarini kuchaytirish taklif etiladi. Yangi avlod darsligining samaradorligi faqat unda qanday matn va savollar berilganligi bilan emas, balki ushbu materiallar o‘quvchini qanday fikrlash faoliyatiga olib borishi bilan ham belgilanadi. Demak, 4-sinf o‘qish savodxonligi darslarida “Javobing nima?” savolidan “Bu fikringni matnning qaysi dalili bilan asoslay olasan?” savoliga muntazam o‘tish o‘quvchining o‘qish, tahlil qilish, xulosa chiqarish va mustaqil fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Mazkur yondashuv natijasida o‘quvchi matnni shunchaki o‘qib, mazmunini qayta aytuvchi emas, balki matndan dalil topuvchi, dalilni tahlil qiluvchi, mustaqil xulosa chiqaruvchi va o‘z fikrini asoslay oluvchi faol kitobxon sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

“Boshlang‘ich ta’lim tizimida zamonaviy kompetensiyalarni rivojlantirish: integrativ yondashuvlar va amaliy yechimlar” mavzusidagi Respublika anjumani materiallar to‘plami.
NamDPI 2026-yil 9-oktabr

1. Mullis, I. V. S., Martin, M. O. (Eds.). PIRLS 2021 Assessment Frameworks. TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College, 2019.
2. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Paris:OECD Publishing, 2019. DOI: 10.1787/b25efab8-en.
3. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi. Umumiy o'rta ta'limning milliy o'quv dasturi. Toshkent.
4. Aydarova, U. B., Azizova, N. K. O'qish savodxonligi. 4-sinf. Toshkent:Novda Edutainment.
5. Aydarova, U. B., Azizova, N. K., Toirova, M. E. O'qish savodxonligi. 4-sinf.